

ЦІЛЕ-ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

М. Є. Лещенко

Розглядаються мета та зміст морально-етичного виховання в Україні II половини ХХ століття. Визначено, що цей процес був обумовлений державною ідеологією і політикою.

Ключові слова: морально-етичне виховання, мета морально-етичного виховання, зміст морально-етичного виховання, комуністичне виховання, моральний вигляд особистості, моральність, морально-етичні принципи.

Лещенко М. Е. Целе-смысловые основы морально-этического воспитания школьников в Украине во второй половине ХХ ст.

Рассматриваются цель и содержание морально-этического воспитания в Украине II половины ХХ века. Показано, что этот процесс был обусловлен государственной идеологией и политикой.

Ключевые слова: морально-этическое воспитание, цель морально-этического воспитания, содержание морально-этического воспитания, коммунистическое воспитание, нравственный облик личности, нравственность, нравственные принципы.

Leschenko M. Eu. Purposes and Contents Essentials of Moral and Ethical Education of Pupils in Ukraine in the Second Half of the Twentieth Century

The purpose and content of the moral and ethical upbringing in Ukraine in the second half of the twentieth century are discusses in the article. It is shown that this process was caused by state ideology and policy.

Keywords: moral and ethical upbringing, the goal of moral and ethical education, the content of the moral and ethical education, communist education, moral character of personality, morality, moral and ethical principles.

Актуальність проблеми. У складному процесі формування особистості чільне місце належить морально-етичному вихованню, оскільки зміст морального виховання учнів зумовлений потребами та вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем її моральності. З огляду на це, завдання морального виховання – формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки [13, с. 251]. Завданням морально-етичного виховання водночас є формування таких якостей особистості, в яких виявляється її ставлення до самої себе як до людини та до члена колективу. Це – чесність і правдивість, почуття честі і людської гідності, самокритичність, принциповість тощо.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Проблемі морально-етичного виховання приділялась значна увага здавна. Оскільки воно є основою становлення системи цінностей людини, ті підвалини моральності, які закладаються в дитинстві, впливають і обумовлюють усе подальше життя особистості, її установок, поведінку, ставлення до інших людей тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему морально-етичного виховання вивчали такі видатні педагоги як В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга, Я. А. Коменський та інші.

Проблемі морального виховання школярів присвячені філософські, психологічні і педагогічні дослідження ХХ століття В. П. Андрущенко, Г. П. Васяновича, І. А. Зязюна, М. Й. Красовицького, В. Г. Кременя, С. О. Сисоевої, О. В. Сухомлинської, К. І. Чорної, М. Д. Ярмаченко та інших. Прийоми і методи морального виховання розкрито у роботах М. Й. Боришевського, Д. І. Водзінського, Р. Х. Шакурова, Т. І. Цвелиха та інших освітніх діячів України. Багато науковців пропонували свої «методику» виховання моральності людини.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблемі морального виховання школярів приділяється значна увага і до цього часу. Оскільки своєчасне моральне виховання дітей необхідне для оздоровлення суспільства, нації. Дана проблема активно обговорюється на сторінках педагогічних видань (І. Бех, О. Матвієнко, М. Іванчук, Т. Гризоглазова, В. Салко, Р. Павелків, Н. Шагай, Л. Сіданіч, І. Головська та інші), де автори висвітлюють різні аспекти морального виховання особистості.

Метою цієї статті є висвітлення проблеми визначення мети та змісту морально-етичного виховання у вітчизняній педагогіці II половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні теорії морального виховання досить істотне місце займає наукове обґрунтування його мети як об'єктивної характеристики, в якій знаходить свій закономірний вияв його результат. Дослідники визначають, що мета процесу морально-етичного виховання є основою для побудови такої педагогічно-виховної діяльнос-

ті, яка спрямована на формування моральності особистості.

У 40-50-х роках ХХ століття головною метою виховання проголошували всебічний і гармонійний розвиток особистості, а основоположні ідеї в обґрунтуванні цілей морально-етичного виховання базувалися на марксистсько-ленінському вченні про сутність комуністичної моралі та шляхи морального розвитку суспільства. Тому при визначенні цілей морально-етичного виховання, як правило, виходили з етичних вимог до особистості. М. І. Болдирев зазначає, що для того, щоб підтримати покоління змогли успішно будувати та побудувати комунізм, вони мають бути виховані в душі високих вимог комуністичної моралі [8, с. 4].

У педагогіці післявоєнного періоду найважливіші напрями морально-етичного виховання визначалися за допомогою виділення частин, в яких знайшли відображення ідейно-політичні та моральні вимоги до морального вигляду радянської людини, при цьому їх перелік був досить розлогий і відрізнявся варіативністю.

Найчастіше до завдань морально-етичного виховання зараховували формування радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму (ставлення до Батьківщини, інших країн і народів), колективізму, критичного ставлення до буржуазної ідеології, соціалістичного ставлення до праці і суспільної власності, свідомої дисципліни, культури поведінки, чесності та правдивості, стосунків між людьми на основі соціалістичного гуманізму. Також до завдань морально-етичного виховання зараховували формування таких якостей особистості, в яких виявляється її ставлення до самої себе як до людини і до члена колективу [14, с. 9].

У радянський період на розвиток теорії морально-етичного виховання, як і всієї педагогічної науки, значно впливали державна ідеологія та політика, засновані на марксистсько-ленінському вченні про комуністичну мораль. Так, у 60-80-х роках цільові установки морально-етичного виховання визначалися на основі прийнятої Програми КПРС (1961 р.) і наступних рішень партійних з'їздів. У цих умовах мета морально-етичного виховання була орієнтована на систему зовнішніх вимог до морального вигляду особистості.

Особливості визначення цільових установок ілюструє позиція О. С. Богданової, О. Д. Калініної, М. Б. Рубцової, відповідно до якої метою морально-етичного виховання молоді є формування у неї як загальнолюдських норм поведінки, так і таких соціалістичних моральних цінностей, які народжені в ході боротьби трудящих проти експлуатації, боротьби за свободу, соціальну рівність, щастя та мир [4, с. 4].

Остаточним результатом морально-етичного виховання вважали моральні якості. У такому випадку мета морально-етичного виховання виражається в тих конкретних якостях особистості, які необхідно та можливо сформувати у школярів на кожному етапі їх вікового розвитку.

У педагогіці проблема формування конкретних якостей особистості як цільової установки здійснення виховної роботи була поставлена А. С. Макаренком. Він вважав, що якості особистості виступають кінцевим результатом виховання і тому є його цілями. «Цілі виховного процесу, – зазначає він, – повинні завжди чітко відчуватися виховною організацією і кожним вихователем зокрема. Вони повинні створювати основне тло педагогічної роботи, і без відчуття розгортаної мети жодна виховна діяльність неможлива. Ці цілі й повинні відображатися в якостях особистості, які проекту-

ються, у картинах характерів і тих ліній їх розвитку, що обов'язково намічаються для кожної окремої людини» [8, с. 106].

Поняття «зміст морального виховання» як конкретизація загальних його цілей у радянській педагогіці застосовувалося досить рідко, але навіть у цих випадках автори зараховували до нього сукупність досить різнопланових категорій.

І. С. Мар'єнко розглядав зміст морального виховання як підбір необхідних видів діяльності, стосунків, що ними викликаються, умов їх реалізації, на основі чого відбувається формування позитивної поведінки вихованців. Саме такий зміст морального виховання здійснюється в різних організаційних формах і за допомогою різноманітних методів і методичних прийомів [9].

М. І. Болдирев, вважаючи найважливішою виховною функцією школи залучення учнів до різноманітної діяльності та регулярне роз'яснення та привчання до виконання правил соціалістичного співжиття, вказував, що організація морального досвіду учнів у поєднанні з різними формами і прийомами їх переконання складає основний зміст процесу морально-етичного виховання, що здійснюється у школі [6].

Конкретизації основного складу завдань морально-етичного виховання в 60-і рр. певною мірою сприяв Моральний кодекс будівника комунізму, що став ідейною основою, яка визначала весь процес морально-етичного виховання учнів [10]. Моральний кодекс містив сукупність моральних стосунків, які визначали принципи та норми моральної поведінки особистості, виступали її моральним ідеалом.

Розглядаючи моральне виховання як найважливішу складову комуністичного виховання, І. А. Каїров і Ф. Н. Петров вважали, що «цей процес має на меті виховання підростаючих поколінь у душі моральних принципів, сформульованих у моральному кодексі будівника комунізму, формування моральних якостей, необхідних активним будівникам комунізму» [13, с. 119–120]. На думку вчених, принципи, зафіксовані в моральному кодексі, висловлювали цілісність моральної свідомості особистості.

Принципи Морального кодексу були класифіковані І. С. Мар'єнком, і таким чином був визначений основний склад субцілей морально-етичного виховання, які розкривають моральні риси особистості соціалістичного типу, позначені ще у перші роки будівництва соціалізму. «За значенням моральні принципи, сформульовані в моральному кодексі, можна класифікувати по групах, які складуть загальні завдання морального виховання та самовиховання учнів, – говорив І. С. Мар'єнко. – Ці групи принципів тісно пов'язані між собою та в реальній дійсності не ізольовані одна від одної» [9]. У запропонованій автором класифікації виділено п'ять груп принципів, серед яких:

1) моральні принципи як узагальнені вимоги суспільства до особистості, в яких виражені відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, висока свідомість громадського обов'язку, непримиренність до ворогів комунізму, а також нетерпимість ставлення до порушників громадських інтересів;

2) принципи, які стосуються ставлення учнів до інших народів і націй (почуття радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, нетерпимість до національної і расової неприязні, мужність і хоробрість, готовність виконувати свій громадянський обов'язок із захисту Батьківщини);

3) принципи, що відображають сумлінне ставлення до праці на благо суспільства та тур-

боту про збереження і примноження суспільного надбання;

4) принципи, що розкривають ставлення учнів до інших людей (колективізм, товариська взаємодопомога, гуманізм, взаємна повага між людьми);

5) принципи, що охоплюють ставлення школярів до норм і правил комуністичного гуртожитку (чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у суспільному та особистому житті, непримиренність до дармоїдства, кар'єризму, користоловства) [9].

До кінця 70-х рр. вимоги до морального вигляду радянської людини в концентрованому вигляді були втілені в нову, інтегральну мету морального виховання, сформульовану в доповіді генерального секретаря Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС і висвітлену потім у педагогічних дослідженнях, – формування активної життєвої позиції [12].

Активна життєва позиція радянської людини розглядалася як прояв моральної активності у всіх сферах людської діяльності (трудова, суспільно-політична, моральна і т.д.), її готовність до практичної дії на користь суспільству. Розкриваючи педагогічний зміст активної життєвої позиції, автори як і раніше включали в нього загальні вимоги до соціальної зрілості особистості, що матеріалізуються як стійкі, свідомі ставлення людини до суспільства, праці, до себе й інших людей, зумовлені системою соціальних цінностей.

Подальша наукова розробка категорій змісту та завдань морально-етичного виховання пов'язана з розвитком в останній чверті XX століття його особистісно орієнтованої концепції, що спонукала дослідників до вивчення психологічного аспекту моральності особистості.

На необхідність особистісно орієнтованого підходу до визначення цілей морального виховання вказувала Л. І. Божович. Вона вважала, що для організації виховної роботи дуже важливо визначити, які особистісні якості повинна мати вихована дитина. Із цією метою, на її переконання, «треба створити конкретний зразок поведінки та діяльності дитини, визначити той комплекс особливостей її особистості, до формування якого має спрямовуватися педагогіка на цьому етапі вікового розвитку дитини» [5, с. 16].

Висновки. У педагогіці проблема визначення цілей морально-етичного виховання як конкретних якостей особистості, складових прогнозованого результату виховного процесу в той чи інший віковий період розвитку дитини, і необхідності послідовного їх ускладнення порушувалася з кінця 60-х рр. XX ст. Теоретичні дослідження зводились до того, що основним завданням морально-етичного виховання є перетворення уявлень і знань про моральні норми у внутрішні збудники розвитку школяра (совість, честь, обов'язок, гідність), у навички та звички моральної поведінки, невід'ємні для людини якості в системі моральних стосунків розвинутого соціалістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаєва Л. П. Виховуємо дітей змалку / Л. П. Бабаєва. – Х. : Веста: видавництво Ранок, 2008. – 192 с. – (Педагогічна майстерня).
2. Бех І. Д. Виховання особистості : [навч.-метод. посіб.] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. –

280 с. – (Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: у 2 кн., кн. 1).

3. Бех І. Д. Виховання особистості : [навч.-метод. посіб.] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с. – (Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: у 2 кн., кн. 2).

4. Богданова О. С. Етичские беседы с подростками: кн. для учителя / О. С. Богданова, О. Д. Калинина, М. Б. Рубцова. – М. : Просвещение, 1987. – 192 с.

5. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.

6. Болдырев Н. И. Некоторые вопросы воспитания коммунистической морали в свете решений XIX съезда партии / Н. И. Болдырев // Советская педагогика. – 1952. – № 12. – С. 3–19.

7. Головська І. В. Методика морального виховання молодших школярів в процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї / І. В. Головська // Актуальні проблеми педагогіки та психології: [матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, Україна, 7–8 жовтня 2011 року) : у 2-х частинах]. – Львів : Львівська педагогічна спільнота, 2011. – Ч. II. – С. 40–43.

8. Макаренко А. С. Сочинения: в 7 т. / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – 558 с.

9. Марьенко И. С. Задачи нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко // Нравственное воспитание школьников / под ред. И. С. Марьенко. – М., 1969. – С. 28–42.

10. Марьенко И. С. Человек будущего воспитывается сегодня / И. С. Марьенко // Из опыта нравственного воспитания школьников / под ред. И. С. Марьенко. – М., 1964. – С. 16–17.

11. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра : наук.-метод. посібник. – К. : «Стилос», 1999. – 154 с.

12. Материалы XXV съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1976. – 213 с.

13. Педагогическая энциклопедия: в 4 т. / гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. – М. : Советская энциклопедия, 1964–1966. – Т. 3. – 1968. – 880 с.

14. Фіцула М. М. Педагогіка : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти] / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 528 с.

15. Цвеліх Т. І. Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку: метод. посібник для вчителів / Т. І. Цвеліх, Д. Л. Ваккер, С. С. Коваленко. – К. : «Рад. школа», 1974. – 144 с.

16. Шагай Н. М. Історико-педагогічна генеза морального виховання особистості в позашкільних навчальних закладах / Н. М. Шагай // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2006. – № 6. – С. 13–18.

17. Шагай Н. М. Особливості морального виховання молодших школярів у позашкільних навчальних закладах / Н. М. Шагай // Українське суспільство: історія, методологія дослідження, практика: Матеріали науково-практичної конференції (23 березня 2006 р.). – Рівне : Європейський університет, 2006. – С. 72–78.

18. Шагай Н. М. Формування моральних якостей молодших школярів – важлива передумова становлення громадянина / Н. М. Шагай // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 травня 2006 р.). – Тернопіль : Тернопільський нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2006. – С. 59–63.

Цитувати: Лещенко М. Є. Ціле-змістові засади морально-етичного виховання школярів в Україні у другій половині XX ст. / М. Є. Лещенко // Постметодика. – 2013. – № 5. – С. 56–58.
© М. Є. Лещенко, 2013. Стаття надійшла в редакцію 24.10.2013 р. ■